

УДК 37.025.3

Валентина Шпак

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID 0000-0003-0913-6150

Тетяна Нінова

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID 0000-0002-7499-6862

Юлія Нікітська

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
ORCID ID 0000-0002-0482-8011
DOI 10.24139/2312-5993/2021.10/196-210

**УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ УЧНІВ В ОСВІТНЬОМУ
ПРОЦЕСІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Теоретично обґрунтовано проблему управління розвитком емоційного інтелекту учнів в освітньому процесі Нової української школи, що базується на емпатійному ставленні дітей до об'єктів природи. Методологічною основою дослідження обрано гуманістичний підхід до організації освітнього процесу початкової школи, що передбачає орієнтацію на дитину як головну цінність. Одержані результати підтверджують переваги учнів із високим рівнем емоційного інтелекту. Перспективи подальших наукових розвідок передбачають розроблення методичних підходів до розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на різних етапах уроків «Я досліджую світ», пошук діагностичних методик та їх адаптацію відповідно до проблеми дослідження.

***Ключові слова:** учні, учитель, Нова українська школа, управління, емоційний інтелект, критерії й показники, розвиток, емпатійне ставлення до природи.*

Постановка проблеми. Оновлена парадигма освіти в Україні передбачає виконання важливого завдання особистісно орієнтованого навчання і виховання учнів Нової української школи (далі – НУШ) – формування в них емоційної компетентності, що є основою успішного становлення особистості в сучасному суспільстві. Актуальність розвитку емоційного інтелекту учнів НУШ зумовлена швидкими темпами розвитку технологій у суспільстві, зменшенням часу міжособистісного спілкування, активною взаємодією здобувачів освіти з технічними засобами, що значно погіршує здатність до спілкування в соціумі, до розуміння інших людей і співчуття їм. Такі особливості не сприяють збереженню психічного здоров'я учнів НУШ, позитивному розвитку їхньої емоційної сфери. Тож питання розвитку емоційного інтелекту є своєчасним, однак недостатньо дослідженим щодо учнів початкової школи.

Висока динамічність комунікацій у суспільстві, що зумовлена поширенням інформаційно-комунікаційних технологій, характеризує особливості спілкування між людьми. Якщо раніше спілкування було можливим під час безпосереднього міжособистісного контакту, то нині

завдяки технологізації всіх сфер життєдіяльності стають можливими різні способи комунікацій у соціумі. Означений процес має свої позитивні сторони, однак він може завадити розвитку емоційного інтелекту молодшого школяра. Адже в умовах НУШ учні взаємодіють із застосуванням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, однак у такій комунікації втрачається емоційний складник, не завжди адекватно налагоджують механізми взаєморозуміння комунікантів, що надалі заважає їхній адекватній адаптації та співіснуванню в суспільстві.

Не випадково в Державному стандарті початкової освіти України (2018 р.) серед умінь, спільних для всіх компетентностей, названі вміння конструктивно керувати емоціями, співпрацювати з іншими особами. Важливими серед усіх компетентностей є здатність усвідомлювати й розуміти як свої емоції, так і емоції інших, конструктивно керувати своїми емоціями, застосовувати емоційний інтелект у житті й освітньому процесі. Означені процеси пов'язані зі значним навантаженням на нервову систему і психіку дитини молодшого шкільного віку. Тому розвиток емоційного інтелекту в освітній діяльності учнів НУШ є актуальною проблемою сьогодення.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема емоційного інтелекту особистості нині є однією з малодосліджених у науці, а власне поняття «емоційний інтелект» є достатньо новим і введеним до обігу лише в останні десятиліття. Феномен емоційного інтелекту починає привертати увагу дослідників лише наприкінці 90-х років ХХ ст. завдяки працям американських психологів Дж. Майєра і П. Саловея, які офіційно запроваджують це поняття в науковий тезаурус. Однак, передумовою виникнення цієї ідеї вважають праці американського психолога Г. Гарднера, якому належить ідея про множинність прояву інтелекту людини. Ним виділені вербальний, просторовий, кінестетичний, внутрішньоособовий види інтелекту, що спрямовані як на власні емоції, так на емоції інших.

Питання розвитку емоційної сфери особистості розглядається науковцями як із психологічного (А. Сухарєв, О. Чебикін, С. Ламберт, В. Меннігер та ін.), так і педагогічного погляду (Н. Мельник, С. Родіна, М. Шпак та ін.). Особливості емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку досліджують учені Л. Божович, О. Запорожець, О. Кононко, Г. Кошелева, С. Мухіна, П. Якобсон та ін. Науковці вважають, що емоційний розвиток визначається особливостями психічного розвитку дитини, зміною видів її діяльності, у яких формуються емоційні процеси, специфікою взаємодії дитини зі світом людей і предметів, однак, на різних вікових етапах етагенезу спостерігаються значні відмінності в розвитку їхньої емоційної сфери.

Розглядаючи існуючі підходи науковців до дефініцій «емоційний інтелект» необхідно відмітити, що досить часто означене поняття замінюють подібними або синонімічними, а саме: «емоційна культура» (В. Сухомлинський, Н. Чепелева, М. Шпак), «емоційно-когнітивна здатність, емоційне самоусвідомлення» (О. Власова), «емоційна розумність» (Е. Носенко), «сукупність ментальних здібностей» (І. Андрєєва, Дж. Майєр, П. Саловей). У своїх наукових дослідженнях Д. Гоулман, Г. Гарднер, Дж. Мейєр, Д. Карузо, П. Саловей, Дж. Стайн поняття «емоційна компетентність» особистості розглядають співвідносно з «емоційним інтелектом».

Узаємозв'язок поняття «емоційного інтелекту» з поняттям «емоційна компетентність» американським психологом Д. Гоулманом трактується як динамічне особистісне явище, що стосуються емоцій та їх регулювання. У своїх дослідженнях він застосовує різні поняття: «емоційний інтелект» і «емоційна компетентність», EQ – емоційний показник інтелекту в розумінні властивості особистості усвідомлювати й визначати власні почуття, а також почуття інших.

На думку Дж. Равена, феномен компетентності визначається великою кількістю незалежних один від одного компонентів, які вчений називає «умотивованими здатностями», що виступають основою ефективної поведінки.

Щодо розуміння поняття «емоційний інтелект» дослідники потрактовують його як: умову успішності та лідерства в діяльності особистості (І. Андрєєва, М. Рейнольдс, О. Яковлева); важливий чинник життєвої стабільності особистості, що є здатністю до усвідомлення сенсу емоцій інших, розуміння щодо застосування цих знань для виявлення причин, проблем і напрямів їх розв'язання (Дж. Мейєр, П. Саловей, Д. Карузо, Г. Гарднер); системну властивість особистості, що включає навички рефлексії адекватній ситуації, саморегуляції, оптимального рівня емпатії й експресивності (О. Лазуренко); обов'язковий потенціал емоційної сенситивності, емоційної пам'яті, емоційного опрацювання й емоційного науління, що формують серцевину емоційного інтелекту (Р. Кириченко); потребо-вольові емоційні переживання і змістові спрямованості особистості (В. Моргун); інтегративна особистісна властивість, що зумовлюється динамічною єдністю афекту та інтелекту через узаємодію емоційних, когнітивних, конативних і мотиваційних особливостей (М. Шпак).

Узагальнюючи сказане, хочемо зазначити, що в публікаціях науковців розкриваються різні аспекти взаємозв'язку емоційного інтелекту й емоційної компетентності, однак, однозначної думки щодо визначення

поняття, змісту, структури, природи походження, діагностики, методик вимірювання, шляхів розвитку емоційної компетентності донині немає. Більш загальним є визначення «емоційного інтелекту» як сукупності знань, умінь, здібностей визначати, розуміти, керувати як власними емоціями, так і емоціями інших людей. Натомість «емоційну компетентність» розглядають як динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей та інших особистих якостей, що дозволяють людині успішно соціалізуватися і здійснювати діяльність.

У нашому дослідженні ми будемо дотримуватися розуміння, що емоційний інтелект є важливою інтегративною характеристикою особистості, що реалізується в її здібностях розуміти емоції, як свої, так і інших, узагальнювати їх зміст, виокремлювати емоційний складник у міжособистісних відносинах, здатність регулювати позитивні й негативні емоції для здійснення успішної пізнавальної діяльності та спілкування. Тому, на нашу думку, такі властивості, як емпатія, мотивація щодо досягнення мети, саморегуляція й самоаналіз, позитивна рефлексія сприяють повноцінному розвитку емоційної сфери дитини молодшого шкільного віку, її успішній реалізації в соціумі.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні проблеми управління розвитком емоційного інтелекту учнів в освітньому процесі Нової української школи, розкритті напрямів розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку, що базуються на емпатійному ставленні до об'єктів природи.

Виклад основного матеріалу. Людина як істота біопсихосоціальна поєднує фізичне й духовне, природне і соціальне, що успадковане і набуто протягом життя, однак, оскільки організм людини є органічним складником природи, то його функціонування підпорядковується біологічним закономірностям природи. Проте природні задатки людини розвиваються й реалізуються лише за умови соціального способу життя, а біологічні закономірності життя людини мають соціально зумовлений вияв. Як бачимо, соціальному аспекту життєдіяльності належить пріоритетна роль. Саме соціум (його норми права і моралі, побуту, правила спілкування, естетичні смаки) формує мислення й поведінку людини, робить із неї представника певного способу життя, носія культури.

Однак, природа для людини є невичерпним джерелом пізнання, розвитку, позитивних емоцій. Людина все своє життя відчуває нагальну потребу споглядати природу, захоплюватися нею і бути в її довіллі, оскільки нерозривно пов'язана з природою як фізично, так і психічно, духовно.

Розвиток і становлення людини відбувається в контексті її рефлексій із природою як психологічний відгук на цю взаємодію. У той самий час, більшість дітей сучасного мегаполісу відчують «природодефіцит», що є причиною порушень у розвитку їхньої емоційної сфери. Тому опора на природничі знання, відчуття природи навколо себе, позитивні емоції в взаємодії з нею є одним із важливих чинників у становленні емоційного інтелекту особистості.

У ході дослідження наші зусилля були спрямовані на: конкретизацію базових понять і з'ясування вікових особливостей розвитку емоційного інтелекту учнів НУШ на основі вивчення психолого-педагогічної літератури; визначення критеріїв та показників розвитку емоційного інтелекту учнів НУШ; обґрунтування й перевірку педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку, що базуються на емпатійному ставленні до об'єктів природи під керівництвом учителя. Тож окрему увагу нами приділено управлінню вчителем процесом розвитку емоційного інтелекту учнів в освітньому просторі НУШ.

Методологічною основою дослідження нами обрано гуманістичний підхід до організації освітнього процесу НУШ, що передбачає розуміння навчання як реально гуманної діяльності, основними вимогами до якої є орієнтація на дитину як головну цінність цього процесу. З позицій аксіологічного підходу гуманність включає духовну культуру, доброту, освіченість, вихованість, уміння розуміти особливості інших. Цьому сприяє дотримання принципів особистісно орієнтованого навчання, а саме: урахування життєвих цілей і цінностей молодшого школяра; визнання його відносин із іншими людьми як головної рушійної сили розвитку; урахування індивідуальності кожної дитини.

На шляху особистісного становлення дитина проходить декілька етапів психічного і фізичного розвитку, що створюють передумови формування в неї різних якостей і властивостей, а також розвиток інтересів. Молодший шкільний вік є важливим етапом становлення особистості. У цей час необхідно приділити увагу виявленню нахилів і здібностей дитини, до яких вона є найбільш сенситивною. Такий підхід значно полегшує взаєморозуміння дітей і дорослих, а також організацію освітнього процесу, що оптимізує навчання, сприяє засвоєнню навичок соціалізації, дозволяє отримати найкращі навчальні досягнення, розвиває зацікавленість процесом пізнання і стимулює їх до подальшого саморозвитку.

Молодший шкільний вік відомі педагоги і психологи (І. Бех, Т. Буняк, К. Гуревич, Л. Долинська, В. Крутецький, В. Поліщук, С. Рубінштейн та ін.) вважають етапом важливих соціальних змін у житті дитини, але в той самий

час найбільш сприятливим етапом для розвитку особистісних якостей, початком формування гуманістичних цінностей і потреб у процесі навчання й виховання. Не випадково відомий психолог С. Рубінштейн наголошує, що в учнів змінюється не тільки соціальна роль, але й сприймання власного статусу, оскільки дитина стає учнем. Перехід дитини до шкільного навчання супроводжується значними анатомо-фізіологічними, психологічними змінами в її індивідуальному розвитку, яких не було в дошкільному віці. Психологи В. Давидов, Д. Ельконін також відзначають, що особистість молодшого школяра характеризується певною системою якостей, що належать до новоутворень особистості в цьому віковому періоді. Зокрема, на думку вчених, виникають такі властивості, як довільність дій, внутрішній план дій, рефлексія, що певною мірою сприяють формуванню гуманістичних цінностей.

У молодших школярів формуються вміння ставити перед собою певну мету, завдання і здатність пошуку засобів досягнення результатів чи розв'язання проблеми. Уміння створювати внутрішній план дій в учнів НУШ дозволяє планувати і продумувати наперед можливий хід виконання дослідницької діяльності, необхідне обладнання для цього, передбачати результати. У цей період доцільно розвивати навички дослідницької діяльності, що характеризується цілеспрямованістю, активністю, предметністю, умотивованістю і свідомістю, а її результатом стає формування пізнавальних мотивів, дослідницьких умінь, суб'єктивно нових для учнів способів діяльності з отримання знань. Емоційний інтелект учнів НУШ змінюється, значно підвищується самооцінка, виникає впевненість у діях і переконання у своїх можливостях, формуються вміння усного розв'язування задач, здатності звітувати за виконане, відповідати за свої дії. Такі психологічні зміни створюють основу для подальшого розвитку емоційного інтелекту учнів НУШ, можливості формування інтересів і навичок наукових досліджень у подальшому.

Також у цей період формується здатність до самооцінювання власної поведінки і розуміння ставлення інших людей. Здатність до рефлексії потребує в учнів НУШ не сприймати на віру всі знання, а формувати власні думки, уявлення, оцінки. У них відбувається активна зміна пізнавальних психічних процесів. У цей самий час значно збагачується і розвивається емоційна сфера учнів. Учні НУШ учаться володіти своїми почуттями, емоційними станами, виробляють витримку, посидючість, самовладання, вольові якості.

Становлення особистості молодшого школяра досягає такого рівня, коли розвивається емоційне ставлення до середовища, інших людей, подій у соціумі й природі. Тому вчителю в цей час важливо приділяти увагу управлінню розвитком емоційної сфери учнів НУШ.

Розглядаючи емоційний інтелект із різних сторін, доцільно виділити його складники, що дозволить розглядати означене поняття системно і встановити закономірності його утворення. Так, Г. Гарднер у структурі емоційного інтелекту вважає за необхідне виокремити внутрішньоособистий (спрямований на особисті емоції) і міжособистий (спрямований на емоції інших людей) компоненти. На його думку, внутрішньоособистий компонент характеризується самосвідомістю, самооцінюванням, самоконтролем, мотивацією досягнень, а внутрішньоособистий – емпатією, комунікабельністю, толерантністю, конгруентністю, діалогічністю.

Дж. Майєр і П. Саловей виділяють чотири компоненти емоційного інтелекту: 1) ідентифікація емоцій (здатність помічати наявність емоцій, ідентифікувати їх, адекватно виражати й диференціювати справжні переживання з їх імітацією; 2) застосування емоцій для підвищення ефективності мислення та інтелектуальної діяльності, спрямування уваги на важливі події, уміння стимулювати переживання, що сприяють вирішенню завдань; 3) розуміння емоцій (здатність розуміти взаємозв'язок між емоціями, думками й поведінкою; можливість усвідомити цінність емоцій; причини виникнення емоційних переживань); 4) управління емоціями (здатність до їх контролю, зниження прояву та інтенсивності негативних емоцій, уміння стимулювати прояв позитивних емоційних переживань).

Американський психолог Р. Бар-Он обґрунтовує змішаний підхід до структури емоційного інтелекту і виділяє п'ять компонентів емоційного, кожен із яких містить певні особистісні якості та враховує сукупність особистісних і розумових здібностей: 1) самопізнання (усвідомлення своїх емоцій, упевненість у собі, самоповага, самореалізація, незалежність); 2) навички міжособистісного спілкування (емпатія, соціальна відповідальність, взаєморозуміння); 3) адаптаційні здібності (уміння розв'язувати проблеми, реально оцінювати ситуацію, пристосовуватися до нових умов); 4) управління стресовими ситуаціями (стресостійкість, контроль за імпульсивними спалахами); 5) домінування позитивного настрою (відчуття щастя, оптимізм).

Аналізуючи різні підходи вчених щодо структуризації емоційного інтелекту, ми дотримуємося поглядів Г. Гарднера, зокрема, положення, що в структурі емоційної компетентності можна виділити два компоненти: особистісний і міжособистісний. Перший є основою для самопізнання, розуміння, вираження, ідентифікації, контролю й оцінювання власних емоцій і почуттів із метою управління своєю поведінкою і характеризується такими складовими, як самосвідомість, рефлексія, самооцінювання, самоконтроль, мотивація досягнень. Другий компонент – це здатність

розуміти емоційний стан інших людей, мотиви поведінки, діяльності, ефективно з ними спілкуватися, взаємодіяти, розв'язувати проблеми Він зумовлює вияв таких властивостей особистості, як толерантність, емпатія, комунікабельність, конгруентність, діалогічність.

Тож можна зробити правомірний висновок, що компоненти емоційного інтелекту співвідносять із різними якостями особистості, як соціальними, так і особистісними. У своєму підході до виділення критеріїв і показників розвитку емоційного інтелекту учнів НУШ ми виходили з пріоритетної ролі управлінської діяльності вчителів у цьому процесі. Тому ми пропонуємо розглядати такі критерії й показники розвитку емоційного інтелекту в учнів НУШ:

- раціональний (гностичний) – його показниками є знання про емоції, їх прояв, функції емоцій і почуттів у житті дитини, відчуття навколишнього світу, здатність до творчості;

- емпатійний – його показниками є розуміння особистих емоцій, відчуття емоцій інших людей, інтерес і співчуття, здатність розуміти психоемоційний стан як свій, так і інших;

- поведінковий або навички відносин – його показниками є саморегуляція поведінки і діяльності в різних емоційних станах, здатність керувати ситуацією міжособистісної взаємодії з іншими, застосувати конструктивні стратегії поведінки у проблемних, конфліктних ситуаціях.

Раціональний (гностичний) компонент є, на нашу думку, показником самосвідомості учня НУШ. Дитина, яка розуміє свої відчуття, знає свої сильні і слабкі сторони й уміє усвідомлювати свої емоції, є самосвідомою. Тобто це означає глибоке розуміння самої себе, своїх потреб і спонукань, прагнень.

Чуттєвий (емпатійний) компонент передбачає контроль самосвідомості, здатність пізнавати себе й навчився управляти собою та своїми емоціями. Саморегуляція є важливим складником емоційного інтелекту. Вона дозволяє учням НУШ контролювати свої почуття. Такі діти здатні не тільки приборкати власні емоції, але й спрямовувати їх у корисне русло.

Якщо перших два компоненти емоційного інтелекту – це навички володіння собою, то поведінковий (конативний) компонент визначає комунікабельність (навички відносин) і характеризує здатність учня НУШ керувати взаєминами з іншими, ставлення до ситуації, яка не можлива без емпатії. Здатність ставити себе на місце інших, урахувувати у прийнятті рішень почуття й емоції інших людей або наслідки впливу дій на об'єкти природи – це не просто дружелюбність, а дружелюбність із певною метою:

спонукати інших до бажаної дії. Це вміння налагодити взаємини з іншими і навколишнім світом так, щоб це було вигідно для обох сторін.

Управління освітнім процесом є організованою діяльністю, що спрямована на максимальне засвоєння та усвідомлення учнями НУШ компетентностей для подальшого їх застосування на практиці, але водночас передбачає створення сприятливого мікроклімату, комфортної психологічної атмосфери, позитивного ставлення до навчання, що і сприяє розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. При цьому вчитель не повинен розглядати емоційний інтелект відокремлено від інших властивостей учнів НУШ, зокрема: формування здатності до володіння собою в різних ситуаціях, організація та налагоджування стосунків, підтримка емоційно комфортних стосунків із співрозмовником, розпізнавання емоцій співрозмовника, здатність зберігати рівновагу, гнучкість у напружених ситуаціях спілкування, виявляються незамінними під час безпосереднього спілкування. Управлінська діяльність учителя з розвитку в учнів НУШ емоційного інтелекту, основи якого закладені в дитинстві, у майбутньому будуть визначальними й допоможуть у подальшому адекватно адаптуватися до різноманітних життєвих умов.

Управління розвитком емоційного інтелекту учнів в освітньому процесі НУШ потребує застосовування різних форм і методів навчання відповідно до вікових і психофізіологічних особливостей цієї вікової категорії. Емоційне забарвлення навчальних вправ у початковій школі розкривають і орієнтують учнів НУШ на різні моделі позитивної поведінки за допомогою моделювання розмаїття комунікативних і творчих ситуацій. Учні повинні навчитися звертати увагу на те, які емоції відчувають вони та інші люди в різні моменти життя. Здатність розуміти, що відчувають інші, тобто співчуття, розуміння необхідності допомоги, поради, дії – це властивості, що формуються поступово в початковій школі.

З метою управління розвитком емоційного інтелекту учнів НУШ на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ» ми пропонуємо такі види діяльності, як-от: вправи для розвитку сенсорики й уяви, ігри (у тому числі й рольові), фізкультхвилинки, казки (інсценування), виготовлення поробок, малювання, застосування музики, звуків природи, що спрямовані на моделювання позитивного емоційного стану молодших школярів, зняття стресу, стимулювання позитивних емоцій та уяви. Наприклад, уроки з вивчення природних явищ доцільно супроводжувати музикою, тому для стимулювання фантазії й уяви учнів НУШ учитель може запропонувати вправи з застосуванням елементів звуків природи, співу птахів, шуму води.

Звуковий супровід завжди сприяє розвитку емпатії, особливих відчуттів, що дозволяють швидше адаптування до певної ситуації.

Застосування казкових ситуацій на уроках викликає позитивну емоцію в учнів НУШ, адже у формі казки їм легше пояснити і зрозуміти окремі соціальні відносини, правила поведінки в соціумі. Навчальні мультфільми також є одним із засобів розвитку емоційного інтелекту в молодших школярів. Управління розглядом складних соціальних, екологічних чи природничих проблем у легкій для розуміння і запам'ятовування формі підвищує сприйняття основної ідеї. Тому учні НУШ легко адаптують дану ідею до особистої поведінки, у них закладається певний алгоритм дії у складній ситуації. Однак, цей алгоритм може скластися тільки тоді, коли учень сприймає означену ситуацію емоційно. Наприклад, відеофільм, що присвячений забрудненню довкілля і шкідливості відходів, який побудований на співчутті й розумінні шкідливості для природи і людини відходів, створює в молодшого школяра відчуття тривоги, небезпеки для інших. Емоційні сприйняття формують правила поводження з відходами, що можна відтворити як в ігрових ситуаціях, так і в реаліях життя. Мультиплікацію учні НУШ також переносять на реалії життя, а розв'язання проблеми є логічним у розумінні соціальних наслідків людських дій.

Продуктивними методами в управлінні розвитком емоційного інтелекту завжди залишаються ігрові форми навчання, арт-терапія, поведінкова терапія, дискусійні методи. Учні НУШ необхідно вчити ставити будь-які запитання, експериментувати, розмірковувати і приймати рішення, діяти в несподіваних або складних життєвих ситуаціях, аналізувати емоційний стан учасників узаємодії, оцінювати поведінку героїв інших учасників гри. Для формування адекватної самооцінки учнів НУШ доцільно застосовувати технологію «Влови комплімент», коли учні вчаться робити компліменти, позитивні побажання один одному, що дозволяє висловити позитивні емоції та відчуття.

Дієвими в управлінні розвитком емоційного інтелекту учнів 3–4-х класів НУШ є застосування технологій, що спрямовані на емоційну активацію, адаптацію й виступають необхідною умовою продуктивної інтелектуальної діяльності в освітньому процесі, а саме: технологія особистісно орієнтованого навчання, розвивального навчання, ситуативного моделювання, проєктні технології, інтерактивні технології, технологія критичного мислення, дослідницька робота. Звичайно, застосування цих технологій відбувається поетапно, тому учнів НУШ потрібно поступово залучати до все більш дієвих форм освітньої діяльності,

оскільки тільки за цієї умови вони в майбутньому легко адаптуються до життєвих і навчальних ситуацій.

Оригінальні технології пропонують застосовувати вчені С. Дерябо і В. Ясвін. Ці технології, на нашу думку, здатні оптимізувати управління розвитком емоційного інтелекту учнів НУШ, їхньої здатності до співпереживань і відчуття різних об'єктів довкілля, а, найважливіше, що учні повинні усвідомлювати свої емоції, промовляти свої відчуття й виробляти відповідне ставлення до природного об'єкта. Зупинимося більш докладно на характеристиці цих технологій.

Технологія художньої репрезентації природних об'єктів полягає в актуалізації художніх компонентів відображення світу природи засобами мистецтва. Особливе значення в розвитку ставлення до природи тут належить образотворчому мистецтву, музиці, літературним творам. Наприклад, ставлення учнів НУШ до лісу, озера чи луки буде формуватися значно ефективніше, коли поряд із науковою інформацією вчитель буде застосовувати поезію, класичні літературні твори, музичні п'єси, твори живопису, графіки, декоративно-прикладного мистецтва.

Технологія екологічної лабіалізації полягає в цілеспрямованій дезорганізації певних аспектів особистісного світосприйняття, унаслідок чого виникає психічний дискомфорт, що зумовлений невідповідністю індивідуальної стратегії екологічної діяльності укоріненим нормам і методам співіснування суспільства і довкілля. Лабіалізаційні прийоми можуть бути найрізноманітнішими. Прикладом є застосування «чужинних» предметів у демонстрації природних середовищ. «Чужинними» предметами можуть бути пластикові пакети, пляшки, які включені до природного ландшафту. Учні НУШ під час спостереження природи налаштовані на милування нею, а сміття в експозиції блокує цей процес і спричиняє внутрішню напругу. Саме у природному середовищі гостро відчувається неприродність, чужинність цих слідів людської діяльності. Відчутий дискомфорт викликає занепокоєння, бажання прибрати ці предмети, сором за дії тих, хто так учинив.

Технологія екологічної рефлексії полягає в педагогічній актуалізації самоаналізу, осмисленні молодшим школярем своїх дій і вчинків щодо їх природної й екологічної доцільності. Цей метод стимулює усвідомлення того, як поведінка учня НУШ може «виглядати» з погляду природних об'єктів. Прикладом є уявлення про дії учнів НУШ із погляду рослин, тварин. Якщо учень несвоєчасно полив кімнатні квіти, його можна запитати: «Що вони могли про тебе подумати?». Безумовно, з погляду рослин він «виглядає» безвідповідальною і жорстокою людиною.

Технологія екологічної ідентифікації полягає в педагогічній актуалізації особистої причетності учнів НУШ до того чи того природного об'єкта, ситуацій, обставин, у яких вони перебувають. Ця технологія стимулює процес психологічного моделювання стану природних об'єктів, сприяє його кращому розумінню, що поглиблює уявлення молодших школярів про даний об'єкт. Крім того, такий механізм актуалізує відповідну поведінку кожного учня щодо природного об'єкта. Прикладом застосування описаної технології може бути така педагогічна ситуація. Під час вивчення стану риб у зимовий період учням НУШ пропонується затиснути пальцями ніс і, не відкриваючи рота, протриматися скільки це можливо, потім відпустити один палець і відкрити доступ повітря в одну ніздрю. Свої відчуття в цій ситуації учні НУШ проєктують на стан риб, які перебувають під льодом, коли їм не вистачає кисню для дихання. Звільнення однієї ніздрі для дихання супроводжується значним полегшенням, моделюючи стан риб після того, коли будуть пробиті лунки в товщі льоду.

Технологія екологічної емпатії має на меті педагогічну актуалізацію співпереживання учнів НУШ щодо стану природного об'єкта, вияв співчуття йому. Це стимулює проєкцію особистих станів на природні об'єкти через ототожнення з ними, а також переживання особистих емоцій і почуттів із приводу стану природних об'єктів. У такий спосіб виробляється суб'єктивізація природних об'єктів. Реалізація технології передбачає застосування запитань, що актуалізують прояви емпатії до живих істот, наприклад: «Що він тепер відчуває?» «Який має настрій?».

Технологія екологічної турботи полягає в педагогічній актуалізації екологічної активності особистості, що спрямована на надання допомоги і сприяння благу природних об'єктів. Це стимулює прояви підтримки, опіки, тобто співучасті до стану природних об'єктів. При цьому турбота про світ природи спонукає учнів НУШ до вияву емоцій, до потреби пізнання, набуття вмінь і навичок. Адже для того, щоб надати кваліфіковану допомогу будь-якому природному об'єкту, слід знати і вміти, що і як потрібно зробити.

Технологія ритуалізації екологічної діяльності полягає в педагогічній організації традицій і ритуалів, що пов'язані з діяльністю, спрямованою на світ природи. Потужний потенціал щодо реалізації цього методу акумульовано у традиціях українського народу. Технологія дає можливість мотивувати учнів НУШ до діяльності зі збереження природних об'єктів, стимулювати відчуття турботи про природу. Прикладом є традиційні свята зустрічі птахів, охорони первоцвітів, створення альтернативної ялинки.

Висновки. Розглянуті педагогічні технології в управлінні розвитком емоційного інтелекту учнів НУШ на основі емпатійного ставлення до

природи сприяють розвитку властивостей усвідомлювати й розуміти особисті емоції та емоції інших, розпізнавати власні стани, їх причини, усвідомлювати взаємозв'язки між почуттями та діями. У такий спосіб виражається здатність контролювати власні емоції і розуміти емоції інших, розвиваються соціальні вміння розуміння інших і побудова взаємодії з ними, спроможність до діалогового розв'язання конфліктів, адаптація до різних життєвих ситуацій.

В управлінні розвитком емоційного інтелекту учнів НУШ учитель повинен спиратися на міжособистісну взаємодію його учасників і психологічний мікроклімат у дитячому колективі. Взаємодія учнів НУШ із природою також має значний психолого-педагогічний потенціал, що виступає дієвим чинником загального процесу становлення особистості. Застосування вчителем в освітньому процесі НУШ емоційно забарвлених ситуацій із участю природних об'єктів спрямовано на формування здатності до усвідомлення й розуміння особистих відчуттів, що сприятиме ефективному розвитку емоційного інтелекту учнів. Особливу увагу в цьому процесі необхідно звернути на впровадження особистісно орієнтованих технологій.

Перспективи подальших наукових розвідок ми вбачаємо в розробленні методичних підходів до розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на різних етапах уроків «Я досліджую світ», пошуку діагностичних методик та їх адаптації до проблеми дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

- Андреева, И. Н. (2008). Об истории развития понятия «эмоциональный интеллект». *Вопросы психологи, 5*, 83-95 (Andreeva, I. N. (2008). On the history of the development of the concept of «emotional intelligence». *Questions of psychologists, 5*, 83-95).
- Власова, О. І. (2005). *Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку*. Київ: ВПЦ Київський університет (Vlasova, O. I. (2005). *Psychology of social abilities: structure, dynamics, factors of development*. Kyiv: Publishing and printing center University of Kyiv).
- Гоулман, Д., Бояцис, Р., Макки, Э. (2008). *Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта*. Москва: Альбина Бизнес Бук (Goleman, D., Boyatzis, R., Makki, E. (2008). *Emotional Leadership: The Art of Managing People Based on Emotional Intelligence*. Moscow: Albina Business Book).
- Державний стандарт початкової освіти (State standard of primary education)* (2018). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
- Дерябо, С. Д., Ясвин, В. А. (1996). *Экологическая педагогика и психология*. Ростов-на-Дону: Феникс (Deriabo, S. D., Yasvin, V. A. (1996). *Ecological pedagogy and psychology*. Rostov-on-Don: Phoenix).
- Кириченко, Р. В. (2014). *Емоційний інтелект як фактор ділової успішності керівника* (Kyrychenko, R. V. (2014). *Emotional intelligence as a factor in the business success of the leader*). Retrieved from: <http://nauka.zinet.info/28/kyrychenko.php>.

- Лазуренко, О. (2014). *До проблеми визначення змісту емоційної компетентності* (Lazurenko, O. (2014). *To the problem of determining the content of emotional competence*). Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_2_25.
- Льошенко, О. А. (2012). Проблеми розвитку емоційної компетентності. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, 14, 119-126 (Lioshenko, O. A. (2012). *Problems of emotional competence development. Current issues of sociology, psychology, pedagogy*, 14, 119-126).
- Модель емоціонального інтелекта Рувена Бар-Она (Reuven Bar-On's Model of Emotional Intelligence). Retrieved from: <https://sites.google.com/site/emocionalnyjintellekt5555/home/model-lusina>
- Нінова, Т. С. (2018). Методичні підходи до формування дослідницьких умінь учнів молодших класів при вивченні природознавства. *Вісник Черкаського університету*, 4, 73-80 (Ninova, T. S. (2018). *Methodological approaches to the formation of research skills of junior students in the study of science. Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky national university*, 4, 73-80).
- Носенко, Е. Л. (2019). Емоційний інтелект як форма прояву важливої складової особистісного потенціалу – рефлексивної свідомості. *Адаптивне управління: теорія і практика*, 7 (13), 122 (Nosenko, E. L. (2019). *Emotional intelligence as a form of manifestation of an important component of personal potential – reflexive consciousness. Adaptive Management: Theory and Practice*, 7 (13), 122).
- Равен, Дж. (2002). *Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация*. Москва: Когито-Центр (Raven, J. (2002). *Competence in modern society: identification, development and implementation*. Moscow: Kogito-Center).
- Рубинштейн, С. Л. (1989). *Основы общей психологии*. Москва: Педагогика (Rubinstein, S. L. (1989). *Fundamentals of General Psychology*. Moscow: Pedagogy).
- Шпак, М. М. (2016). Становлення емоційного інтелекту в дошкільному віці як передумова його розвитку у молодшого школяра. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, 4, 196-205 (Shpak, M. M. (2016). *Formation of emotional intelligence in preschool age as a prerequisite for its development in junior high school. Scientific notes of the National University «Ostroh Academy»*, 4, 196-205).
- Эльконин, Д. Б., Давыдов, В. В. (1986). *Вопросы психологии учебной деятельности младших школьников*. Москва: Педагогика (Elkonin, D. B., Davydov, V. V. (1986). *Questions of psychology of educational activity of junior schoolchildren*. Moscow: Pedagogy).
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. New York: Basic Books.
- Mayer, J. D., Salovey, P. (1993). The Intelligence of emotional intelligence. *Intelligence*, Vol. 17, 4, 433-442.
- Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. R. (2000). Emotional Intelligence. In R.J. Sternberg (ed.), *Handbook of Intelligence*. New York: Cambridge University Press, (pp. 396-420).

РЕЗЮМЕ

Шпак Валентина, Нінова Тат'яна, Никитская Юлия. Управление развитием эмоционального интеллекта учащихся в образовательном процессе новой украинской школы.

Теоретически обоснована проблема управления развитием эмоционального интеллекта учащихся в образовательном процессе Новой украинской школы, предполагающее эмпатийное отношение к объектам природы. Методологической основой исследования стал гуманистический подход к организации образовательного

процесса начальной школы, предусматривающий ориентацию на ребенка как на главную ценность. Полученные результаты подтверждают преимущества учащихся с высоким уровнем эмоционального интеллекта. Перспективной является разработка методических подходов к развитию эмоционального интеллекта младших школьников на разных этапах уроков «Я исследую мир», поиск диагностических методик и их адаптация в соответствии с проблемой исследования.

Ключевые слова: *ученики, учитель, Новая украинская школа, управление, эмоциональный интеллект, критерии и показатели, развитие, эмпатийное отношение к природе.*

SUMMARY

Shpak Valentina, Ninova Tetiana, Nikitska Yuliia. Management of pupils' emotional intelligence development in the educational process of the New Ukrainian School.

The problem of managing the development of pupils' emotional intelligence in the educational process of the New Ukrainian School is theoretically substantiated, the directions of development of this mental phenomenon based on children's empathic attitude to natural objects are revealed. The methodological basis of the study is a humanistic approach to the organization of the educational process of primary school, which provides a focus on the child as the main value. According to the results of the analysis of research of scientists, it is established that management of this process contributes to the improvement of their activities in the educational and social spheres, the future implementation of professional and life plans. We note that general intelligence is a factor in the success of any individual. However, only if a high level of development of emotional intelligence, the ability to manage it more effectively is adaptation and socialization of the child, which significantly accelerates the achievement of its life goals. In managing development of emotional intelligence, the teacher must rely on the interpersonal interaction of its participants and the psychological microclimate in the children's team. The interaction of New Ukrainian School pupils with nature also has significant psychological and pedagogical potential in the development of emotional intelligence, which is an effective factor in the overall process of personality development. The use of emotionally colored situations with the participation of natural objects by the teacher in the educational process of New Ukrainian School is aimed at forming the ability to understand and comprehend personal feelings, which will contribute to the effectiveness of the development of pupils' emotional intelligence. Particular attention in this process should be paid to the introduction of personality-oriented technologies, in particular: artistic representation of natural objects, ecological reflection, ecological identification, ecological empathy, ecological care, ritualization of ecological activity. The results confirm the preferences of pupils with a high level of emotional intelligence. Prospects for further scientific research include development of methodological approaches to the development of emotional intelligence of primary school pupils at different stages of the lessons "I explore the world", search for diagnostic techniques and their adaptation to the research problem.

Key words: *pupils, teacher, New Ukrainian school, management, emotional intelligence, criteria and indicators, development, empathic attitude to nature.*